

Format de citation

Wernisch, Martin : recension de : Volker Leppin, Transformationen. Studien zu den Wandlungsprozessen in Theologie und Frömmigkeit zwischen Spätmittelalter und Reformation, Tübingen : Mohr Siebeck, 2015, dans : Český časopis historický, 2021, 3, p. 641-651, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/2d14d22682f84d8ab130e528fc277ae0>

český
časopis
historický

copyright

Cet article peut être téléchargé et/ou imprimé à des fins privées. Toute autre reproduction ou représentation, intégrale ou substantielle de son contenu, doit faire l'objet d'une autorisation (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

prosazeného, i Leppinem přijátého konceptu „konfesijních kultur“, mezi jehož prvotní intence patřila korekce jednak etatického zúžení konceptu konfesionalizace, jednak nivelizace specifík jednotlivých konfesí). Trvale mu však záleží na zachování efektu, jehož Moeller dosáhl, když církevní dějepisectví sblížil s obecným. Nikoli náhodou pokračuje Kaufmann i v přátelství a spolupráci s Heinzem Schillingem, po němž mj. převzal předsednictví Spolku pro reformační dějiny – a pro kterého je reformační „přelom“ zajímavý i jako reálně působivý „mythus“ (srov. u Pohliga s. 238–241), zatímco původ pozdějšího z dřívějšího vnímá jako skutečnost poměrně banální. Obojí vůdčí zřetel má jistě pozitivní povahu, a v zásadě by mohl být i komplementární; v praxi je však, jak vidno, není tak docela snadné sladit.

Jak tedy u obou autorů vyhlíží celkový koncept a obraz reformace? Ani ten nám nenabízí v docela souměrných rozměrech, oproti lutherovským monografiím se však tentokrát proporce obrací. Zatímco Kaufmann téma synteticky zpracoval v kdekterém rozsahu, který se vůbec vejde do jednoho knižního svazku, Leppin častěji zůstal u dílčích studií (částečně i sebraných), a reformaci jako takovou představoval v podobách nedlouhých.

Reformace podle Leppina

Volker LEPPIN

Die Reformation

Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft ²2017, 168 s.,
ISBN 978-3-534-26875-7.

Die fremde Reformation. Luthers mystische Wurzeln

München, C. H. Beck ²2017, 247 s., ISBN 978-3-406-69081-5.

Transformationen. Studien zu den Wandlungsprozessen in Theologie und Frömmigkeit zwischen Spätmittelalter und Reformation

(= Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, Bd. 86)

Tübingen, Mohr Siebeck 2015, XV + 559 s., ISBN 978-3-16-152820-0.

Leppin především přijal výzvu reformaci vylíčit v kompaktní učebnici či repetitoriu; učinit tak, slovy vydavatelů řady (mezi něž patří Volker Reinhardt), koncentrovaně, přehledně, čtivě (s. 7). Tato knížka poprvé vyšla roku 2013, a v roce jubilejním byla

aktualizována (a upravena po vnější stránce, mj. zařazením obrazových ilustrací) – a zároveň také převedena do čínštiny v tchaj-wanské Tchaj-peji (zatímco v Jižní Koreji pro změnu překládali paralelní text Kaufmannův).

Úspěch odměnil didaktické kvality. Zadání přišlo zřetelně více ku prospěchu umírněného podání osobitých thesů než jejich vyhocení. Ty sice výkladem prolínají a vyrovnávání s jinými koncepcemi tu také nechybí, avšak autor dovede i své vlastní mínění referovat jako alternativu vedle jiné (s. 19), a vcelku jeho líčení – jak se patří – zůstává nalezištěm základních informací, vesměs schopných zastupovat současný konsensus „hlavního proudu“ reformačního bádání.

Vysloveně tradiční je i vymezení data *ad quem*, totiž roku 1555 pro poměry v říši (příčemž kapitola o evropském šíření reformace dostatečně znázorňuje odlišné rytmy jejího průběhu v jiných zemích). Výklad ovšem nezačíná zčista jasna, ale relativně širokým náčrtem situace na přelomu od 15. k 16. století – včetně zmínky o husitství, o němž „se v bádání s jistou mírou oprávnění příležitostně hovoří jako o české reformaci, která ovšem na rozdíl od hnutí 16. století zůstala regionálně omezena“ (s. 12). Což je jistě v souladu s Leppinovým zaměřením, nicméně stěží koho urazí, stejně jako konstatování či zdůraznění tehdejší vnitrocírkevní plurality. Příznačně osobitě samozřejmě již působí, že se hned v nadpisu úvodního oddílu mluví o „transformaci pozdně středověké zbožnosti a theologie“, a přitom je do něho zahrnuto dění ve Wittenbergu a Curychu až po rok 1520 – avšak na druhé straně tím jen vynikne shoda v ocenění milníkového významu spálení hrozebné buly a Lutherovy exkomunikace, následující obratem na počátku roku 1521.

I jednotlivá tvrzení sice mohou mít polemický kontext, leč zároveň mají sebe sama relativizující podobu. Tak např. o ozvučnosti Lutherovy zvěsti se píše, že ji dokázala zajistit „namnoze nikoli prostě radikalita nového, ale právě směs důvěrné známosti a novoty“ (s. 23) – s úvodním náběhem k výhradě, nicméně se smírným závěrečným vyzněním, že významově důležité jsou obě polohy. A když ve druhém vydání přibýly v záhlaví kapitol hutné sumární přehledy obsahu, přišel „Lutherův protest proti odpustkům ze 31. října 1517“ už vůbec ke své obvyklé cti zásadního předělu: jestliže se Luther i Zwingli „zprvu orientovali uvnitř pozdně středověkých napětí“, po upoutání širší veřejnosti se Luther „stal ústřední postavou obsáhlého obnovenéhonutí“ (s. 9).

Také závěrečný „Výhled“ celé knihy (s. 124n) začíná (a to hned od prvního vydání) vysoce konsensuálním odstavcem, konstatujícím, že reformace představovala hluboký zářez, v německé říši vyznačený ústavní změnou roku 1555, zatímco jinde sice nemá podobnou význačnou roli stejné datum, ale obdobně

došlo k pluralizaci západního křesťanstva, změny s níž spojené dalece přesáhly čistě církevní oblast, promítající se do práva, kultury a mentality. Ujišťuje-li ovšem druhý odstavec vzápětí, že k docenění takových změn není třeba pracovat s výrazy jako „epocha“ a „zlom“, neboť novost poměrů s nimi spojená vysvitne vlastně samozřejmě z rozmanitosti výsledků transformačního procesu, má sice pravdu, ale jaksi bezzubou; rozdíl se tu jeví jako terminologický, mezi dvěma možnostmi, jak popsat tutéž realitu.

Nejsilněji konfliktní vyjádření autor schoval do závěrečného soupisu komentované bibliografie. Sem zařadil též důležité práce Kaufmannovy a jako takové je i pochválil, avšak na dvou místech s varovnými výhradami. Pravda: jednu z nich ve druhém vydání nápadně oslabil. Nejprudší výpad tak zmizel, což by podpořilo celkový příznivý dojem, že se bouře utiňuje, přiměřeně skutečnosti, že se od počátku nezdála odehrávat v kdovíjak velké nádobě.

Jenže krátce před druhým vydáním se na knihkupeckých pultech objevila také jiná kniha s novým konfliktním potenciálem. Leppin totiž využil příležitosti jubilea, aby se na jeho prahu obrátil na širší publikum spisem, v němž titulní reformaci opětovně spojuje s Lutherem v podtitulu – a zároveň obojí předmět poněkud vymezuje. Reformace má být představena jako „cizí“ – v souladu s onou touhou ukázat jen zdánlivě známé a jakožto takové i odbyté jako něco budícího údiv, ale spolu s ním i chuť naučit se čemuś novému, kterou jsme zaznamenali již u Schillinga (ačkoli *in concreto* oba autoři postupují jinak). Má-li být čtenář vsutku poučen, ani reformátor nemá být přivlastňován automaticky jako „našinec“, přistřižený vždy na tu míru „modernosti“, již kdo vyznává. A důraz je v té souvislosti položen na Lutherovy „mystické kořeny“. Ty se skutečně stávají červenou nití celého výkladu, aniž by ovšem ztratil z očí širší kontext, naopak jím provede pozoruhodně plynule, s většími výpadky teprve po roce 1525 (který tedy podržel klíčovou orientační funkci).

Takto konstruovaná kniha poprvé vyšla roku 2016, a protože se jí dostalo očekávané rezonance, hned v příští roce se dočkala i nového, přehlédnutého vydání. V ní však už zřetelnost thesís, při jistém jejich prohloubení, zjevně byla od počátku hlavním záměrem. A to právě i oněch tezích sporných. Tím se střet z další části přenesl i na veřejnější fórum – ačkoli z Leppinovy strany není debata příliš obracena k cílům jmenovitým. Takový postup možná měl být i projevem šetrnosti k oponentům, s nimiž se autor vyrovnává, má však za následek, že na stránkách knihy se jejich šik jeví poněkud fantomaticky a útoky na ně vyznávají dost paušálně (adresátem se občas zdá být dokonce „protestantismus“), což příliš zmírňující efekt nemá.

Napůl skrytým a napůl přestřeným útokem vlastně text hned začíná, klada otázku, má-li být právě Luther stavěn na počátek (s. 9). Fakticky se tak sice děje i zde, ale přesto odpověď zní negativně. A třebaže se autor dovolává platných důkazů, dovozuje-li, že Luther sám si posici Alfy (a Ómegy) nenárokoval, dobře věda, že jako reformátor se zrodil z Kristova evangelia, vzápětí si zvolí za vlastní východisko zase jiné *principium principatum*, pozdější než kristovské kérygma, natož slovo stvořitelské, stojící na počátku samotného plynutí času – totiž právě mystiku (s. 10). Jistě, proč by si ji nemohl vybrat za začátek onoho dílčího příběhu, který se sám rozhodl psát? Ale proč by za něj jiní stejným právem nemohli vyvolit Luthera? Efektní úvod se tak odhaluje jako rétorická figura, naplněná rozpory.

Nedůvěřivěji naladění čtenáři si tudíž od prvních stránek mohli potvrdit nejhorší tušení. K němu nutně přispěla i dryáčnická reklama obalu, známé události a jevy asociované s reformátorem buďto popírající anebo je prohlašující za „samozřejmou součást pozdně středověkého spektra“. Mohl na ní být autor docela bez viny, jestliže se podobně vyznívajících tvrzení skutečně dopouští i uvnitř svého pojednání? Např. hned ve vstupní kapitole prohlašuje: „Když tedy Luther... na Wartburgu překládal Nový Zákon, pohyboval se úplně v trendu“ (s. 13n). To je ovšem tvrzení přece jen přehnané a příliš náchylné k situaci, v níž jeden falešný obraz vytlačuje druhý takový, jen je přeceňování střídáno podceněním.

Není tedy divu, že někteří recensenti celý spis prostě odbyli jako zápas s větrnými mlýny, odvádějící od reálných badatelských problémů, který jim žádné funkční zrcadlo nenastavil, nové obzory neotevřel a „odcizený“ předmět znovu a jinak nepřiblížil. Větší část posuzovatelů zaujala ovšem stanovisko uznalejší – ačkoli kritické po pravidle také.

Jejích náhled je uznalejší, protože jim neuniklo, že se kniha nevyčerpává v podobných excesivních, ale spíše vnějších znacích a v jejím jádru autor své these rozpracoval, rozvinul je poměrně zřetelně a souvisle a spojil je v dlouhý argumentační řetěz, podložený pramennými doklady – a že tyto věcně přednesené náhledy jsou zhusta buď přesvědčivé anebo alespoň hodny diskuse. Souvislosti, zpřítomněné tu nejedním detailem, se může vyplatit připomenout nebo si jich vůbec povšimnout, pokud dosud pozornosti unikaly.

Bez významu není už fakt, že v situaci, kdy reformace bývá popisována především jako mnohotvárný kulturní převrat, Leppin nechce vydat zapomenutí, že vyrostla z náboženského, theologického středu. Příslušný proces proběhl uvnitř dějin křesťanství, takže proměna nemohla nastat ze dne na den a bez souvislosti

s předchozí tradicí. A připravovala se v hlubinné vrstvě, nikoli povrchním způsobem, jakým se střídají módy.

Výchozí posice lze v jejich hloubce identifikovat jako mystické. Postupně však „v Lutherově myšlení došlo k obratu ve směru theologie slova“ (s. 117). Své výchozí předpoklady v tomto smyslu „přebudoval“ (s. 126) – a vytvořil tak rámec, v němž se logicky seřadilo, „normativně centrovalo“, co v církvi již předtím pulsovalo, ale rozbíhavě a ve vzájemných kolísích. Dříve rozeběhnuté kritické a obnovné procesy se tak nově potencovaly, dostalo se jim „popostrčení a soustředění“ (s. 142). „Luther zapadl do nálady, chopil se jí a zesílil ji. Ale svému publiku dal víc než laciné potvrzení. Luther tyto požadavky zasadil do tak zásadního rámce, že se v sociálním ohledu heterogenní a v institucionální perspektivě ne zcela vyjasněný program ukázal v působivé jednotě, tvárně z jednoho theologického středu“, působností „mystický formovaného učení o ospravedlnění“ a jím dosaženého „normativního centrování“ (s. 150).

Potom ovšem, skrze spisy roku 1520, „Luther dokončil transformaci mystiky“ (s. 132) a „mystický ražený theolog zbožnosti... se stal reformátorem – a zvěstovatelem svobody.“ Z mystického ponoru tedy vyrostly také další, košatě rozvinuté rozměry reformátorovy působnosti, jež se samy o sobě nedaly k mystické tradici přiřadit. V neposlední řadě i politický; „mystické dědictví a církevně-politická konfrontace se definitivně prolnuly“ na říšském sněmu ve Wormsu (s. 138). Takto působící reformátor pak mohl najít spojence (dočasného) i v Zwinglim, jemuž mystika znamenala „málo až do ničeho“ (s. 107), tím více však rozlišení božského slova od pouze lidského. Spolu s vytvářením nových spojení se ovšem rozpadaly jiné křehké koexistence, a výsledkem těchto rekonfigurací bylo v neposlední řadě konfesijní rozdělení západního křesťanstva.

Řez s ním související proběhl i uvnitř mystiky samotné, v zájmu konfesijních církví „domestikované“ (s. 204); proti určitým jejím formám se Luther musel vymezit a vytěsnit je na okraj. „Nebylo to jen spojení s politickou dimenzí decentrální církevní organizace, jež reformně mystický impuls učinilo reformačním, ale také podoba, již tato mystika mezitím nabyla“ (s. 206). Ani v ní ovšem nepozbyla na produktivitu a zůstala nosným kořenem, k němuž se vždy bylo možné plodně vracet, i v pozdější tradici. „Novoprotestantismus“, který se právě tento kořen rozhodl vytrhnout a prohlásil jej za neslučitelný s reformačním křesťanstvím, se tedy vydal po falešné stopě (s. 209n). A pokud ve světle tohoto zjištění „reformace bude vyhlížet méně bojovně, méně vyhraněně vůči jiným formám křesťanství a méně jednostranně, může přesnější pohled do minulosti posloužit také větší otevřenosti pohledu

přítomnosti“ (s. 10). Neboť „církevní rozkol, který 16. století způsobilo, nevyplýval bezprostředně z náboženského impulsu reformace, nýbrž z mnohotvárného propletence rozlišných vývojových trendů pozdního středověku“ (s. 213).

Není zapotřebí souhlasit do slova do písmene, nicméně to vše je užitečné promýšlet a lze tedy uvítat, je-li tato linie představena v podobě koncentrované a zároveň se nespokojující pouze s obecnými tvrzeními. Jenže Leppinovo vlastní podání ve skutečnosti není tak vyrovnané, jak se vynasnažilo být předcházející shrnutí jeho argumentačního řetězce. Kniha nedokázala ukončit spory vyvolané dřívější lutherovskou biografií, protože je při všech posunech podobně zatížena jakousi zvláštní nepřiměřeností proporcí, jednostranností důrazů i některými pojmovými nevyjasněnostmi.

V posledně jmenovaném ohledu kritiky irituje hlavně pojem mystiky, který je, pravda, obecně silně amébovitý. Právě proto by se o něj ovšem nemělo opírat příliš mnoho. Spojit se s ním sice dá leccos, nejednou ovšem pouze za cenu zjednodušení. Z řady dobrých důvodů lze pochybovat, zda vskutku unese jako páteří koncept celé dějiny reformace; jistě ne stejně dobře jako příběh formování Lutherovy theologie v průběhu 10. let 16. století.

Přitom právě ve vyzvednutí mystiky do hlavní role je možné vidět ústřední Leppinovu inovaci – neboť jednotlivé stavební prvky jeho výkladu byly zkoumány vesměs již přinejmenším po desetiletí. Odkrývání pozdně středověkého pozadí, ze kterého Luther vyrůstal ve svých mladších letech, lze obecně označit za jedno z popředních badatelských polí reformačního bádání 20. století. Hlavní důraz při tom sice byl dlouho, ještě u Obermana, kladen na scholastickou teologii, především nominalistického směru. K teologii „zbožnostní“ a k mystice jej nicméně přesunul také již Leppinův předchůdce, emeritní profesor novějších církevních dějin v Erlangen Berndt Hamm (mj. původce konceptu „normativního centrování“, jehož i Leppin užívá, jak vyplynulo z předchozích citátů; k jeho uvedení do debaty viz u Pohliga s. 187–222). A již Hamm tak mohl učinit za pomoci hojného materiálu zpracovaného předchozím bádáním.

Udivuje však, jak málo je to z Leppinovy knihy zřejmé; některá jména, jež tuto dlouhou tradici vyznačují, jsou v ní zmíněna jen stručnoučce, většinou v poznámkách, a jiná nepadnou vůbec. Nebudeme-li autorovi podsouvat, že by své dílo úmyslně chtěl činit objevenějším, než opravdu může být, jde nejspíše o daň za kladně motivované rozhodnutí nezatěžovat čtenáře rozsáhlým aparátem a představit mu především prvotní prameny, což by za jiných okolností vůbec nemuselo být kamenem úrazu. Vzbudit však i jen zdání nedostatku uznalosti vůči těm, na jejichž ramenou stojíme,

rozhodně nepůsobí šťastně v paradoxním kontrastu s polemickým přihrocením, se kterým Leppin stále zdůrazňuje Lutherovu trvající „středověkost“, zatímco prvky nové u reformátora sice nepopírá, ale opakovaně podhodnocuje.

Leppin *in concreto* řadu důležitých obměn a proměn vlastně sám líčí. Přiznává také, že byt' jednotlivé komponenty mohl reformátor v různé podobě nalézt připraveny, v nové konstelaci přesto vzniká něco nového. Ale k této přípustce vždy znovu přidává výhrady a omezení, jež vzbuzují dojem podivné umanutosti. S ní se pak dovede dohadovat, že „lomení (*Brechung*)“, jež sám připouští a jež podle jeho vlastních slov „vede k jasné rozpoznatelné nové konstrukci theologie a zbožnosti“, přesto nemá být nazýváno „zlomem (*Bruch*)“ (především na s. 121, ale též motiv se opakuje i jinde).

Tato vášnivost důrazu zůstává stěží srozumitelná jinak než jako přecitlivělá, ale pak i nedostatečně adekvátní reakce autora, který získal silný vztah ke středověku (až se někdy zdá tíhnout k poněkud idealizujícímu pohledu na to, co tato epocha ve své pluralitě všechno snesla – ve skutečnosti vůbec ne tak harmonicky, jak to chvílemi vyznívá) na chladnější postoje svých kolegů, jež vnímá jako jeho odbývání. Zdůrazňuje-li u reformace právě ty její kořeny, jež se zdají být jejími pozdějšími dědici opovrženy a „zapírány“, je jistě veden obavou z porušení historických souvislostí, které navíc mohou mít i aktuální význam – ale může sám významu zbavovat rozchody, jež se v dějinách uskutečnily neméně reálně? I kdyby nebyly ani „náhlé“, ani „úplné“? Leppin dovede vzbudit naléhavý dojem, jako by stál tvář v tvář oponentům, kteří snad Luthera považují za zakladatele nějakého nového náboženství a nikoli za reformátora křesťanství, v jeho době existujícího již půl druhého tisíciletí. Tento intenzivní dojem však opodstatněný není. Jistěže i protestanté na své kořeny namnoze zapomínají – ale také je vždy znovu odkrývají. I mezi laiky, natož pak mezi odborníky.

Leppinův přístup je tedy zatížen momentem poněkud iracionálním – a těžko se divit, že je jím zaplétán i do myšlenkových rozporů. Upozorníme zde ještě na jedno takové latentní napětí: Zdůraznění souvislostí mezi středním a novým věkem již dávno logicky směřovalo k tomu, aby hranici mezi nimi, jež koneckonců ve své podstatě představuje hlavně pragmatickou periodizační pomůcku, rozostřilo a učinilo prostupnější. Leppin ji však přinejmenším negativním způsobem stanovuje se značnou rozhodností, trvá-li jmenovitě na charakteristice vypuštění Lutherových odpustkových thesů do světa, tradičním počátku reformačního narativu, jako „vnitrostředověké události“ (s. 60) – ruku v ruce s příznačným příklonem ke zpochybnění, že by kdy kde visely na dveřích (s. 65nn), ba dokonce i s popřením, že by šlo o jejich „uverejnění“ (s. 55).

Ale k jakému závěru má toto tvrzení vést? Má snad nakonec reformace, jejíž začátky Leppin jindy naopak klade ještě před tuto událost, být jako celek další kapitolou středověku? Tak daleko už autor nejde. Říká, že „počátek reformace ležel ve středověku“ (s. 31), nicméně i u něho se přece jen ještě před koncem knihy objevuje na scéně „raný novověk“ – a zdá se tak (nejasně) nastupovat zhruba někde tam, kde se Luther chystá ustoupit tomu, co přijde po něm.

I tady jako by Leppin ostatně zamlčoval starší tradici, na niž takový přístup může navazovat. Pro středověk Luthera reklamoval již Ernst Troeltsch, také jedna z významných postav „novoprotestantismu“, odřezávající se od „staroprotestantismu“ jako od čehosi, co už je ve své „nemodernosti“ současnému člověku cizí do té míry, aby se ho přímo netýkalo. I on viděl přechod k současnosti vyznačen mj. v „relativním rozdrobení“ vzájemně si konkurujících konfesí, přesto se však pointa jeho úvah stěží úplně kryje s Leppinovou, fomulovanou jako naděje, že je to právě sestoupení k mystickým kořenům reformace, jež v současnosti může „změkčit“ následky církevního rozkolu, který se svého času stal nevyhnutelným (s. 216). Leppin nicméně Troeltsche v doličné souvislosti vůbec nezmiňuje, takže se lze leda dohadovat, jaký má k jeho koncepci vztah a proč by obdobná metoda měla eventuálně vést k jinému cíli.

A tak si i přednější historikové reformace zachovávají rezervovanost. Martin H. Jung, profesor historické theologie z Osnabrücku, v internetovém recensním žurnálu historických věd uzavřel: „Abychom zůstali u téhož obrazu: i kdyby strom Martina Luthera měl „mystické kořeny“ – Leppinova fakta není důvod popírat –, jeho kmen a jeho větve přece mystiku a středověk přerostly a spolu s jinými stromy utvořily novou krajinu, jež nadále právě smí být nazývána novým věkem.“¹⁶

Leppinovo podání „transformace“ tedy budí inspirativní vzruch, ale i přetrvávající rozpaky. Doutnající konflikt se prozatím odstranit nepodařilo. Neuspěl ani elegantně působící, pouhému mdlému kompromisu nepodobný pokus formulovat obecněji přijatelný model nosné „střední cesty“, jakkoliv byl Leppinovi nabídnut ku pomoci. Podnikl jej již jmenovaný Berndt Hamm, příslušník starší generace, který se i nadále čile účastní současných debat.

Ani ten se neostýchá provokací, jak dokázal i jeho vlastní příspěvek k jubileu, originální monografické pojednání o „úžasných koherencích“ mezi „Odpustky a reformací“, chtějící zvýraznit, že obě strany kroužily kolem podobných problémů, jež papežská církev řešila nabídkou milosti „lacino“ – a Luther ji

16 Sehepunkte 17, 2017, č. 10 (sehepunkte.info/2017/10/30073.html 26. 10. 2021).

zvěstoval „zadarmo“.¹⁷ U sporu mezi kolegy se však Hamm vynasnažil najít řešení, jež by oba zastávané póly mohlo dynamicky spojit, a pro sebe je našel v pojmu emergence, definovaném teorií komplexních systémů, za jaký je i reformaci jistě možné považovat. Cechovní obci je předložil v úvodním příspěvku do knihy, kterou vydal spolu s Michaellem Welkerem po Leppinově lutherovské biografii, ale ještě před jeho „Cizí reformací“.¹⁸

Nezpochybnitelnou předností tohoto konceptu je, že návaznosti a dlouhodobé procesy postupných proměn, na nichž i Hammovi záleží podobně jako Leppinovi, nijak neubírá na významu, přesto však umí vysvětlit, jak je možné, že se z nich mohou celkem náhle a se značnou prudkostí vynořit i fenomény nenadále, jež by z původních komponent nešlo příčinně předjímat, a že mohou skokově proměnit celý systém. Zcela bez ohlasu tudíž tento prostředkující přístup nezůstal. Tím spíše, že Hamm se umí obejít dokonce i bez termínu epochy (alespoň v makrohistorické perspektivě) a doporučuje to i jiným, aby zbytečně ztuhlý koncept nebránil ve výhledu a nepůsobil jako bariéra, poznání spíše ztěžující než podporující. Ale stejně tak jej umí při vhodné příležitosti nadále sám užívat a nepotřebuje jej vyvracet jako zásadně nevhodný a nepřípustný, a obdobně zachází také se „zlomy“. Ulamuje tedy hroty, avšak zároveň nechává otevřenou celou paletu možností.

Leppin, jak jsme viděli, na uvedené termíny naopak reaguje dost idiosynkraticky – ale je mu třeba přiznat, že to není jediný důvod, proč Hammův koncept emergence nepřijal za svůj. Relativně podrobnou odpověď na návrh erlangenského kolegy podal ve stati, napsané původně pro pamětní sborník k počtě Heinze Schillinga (vydaný roku 2012) a nedlouho nato nově převzaté i do knižní edice řady Leppinových statí, krátce a charakteristicky nadepsané „Transformace“ (*Transformationen. Studien zu den Wandlungsprozessen in Theologie und Frömmigkeit zwischen Spätmittelalter und Reformation*). Zde odkazujeme právě k tomuto novějšímu vydání, neboť i na celý soubor studií, vznikajících od přelomu staletí, je zapotřebí upozornit jako na jednu z důležitějších položek autorova díla i debaty uvnitř oboru – jakož také příspěvků k jubileu, jímž výslovně chtěl být. Ba přesněji vzato dokonce ukazatelem bádání pro dobu, až se „prach roku 2017 usadí“ (VI) – a skutečně, jen co tento rok uplynul, byl sborník znovu přetištěn v nezměněném studijním vydání.

Není radno jej pominout, protože právě zde, v analytických sondách do jednotlivých konkrétních problémů či momentů theologie a zbožnosti

17 Berndt HAMM, *Abläss und Reformation. Erstaunliche Kohärenzen*, Tübingen 2016.

18 Berndt HAMM – Michael WELKER, *Die Emergenz der Reformation*, in: *Die Reformation – Potentiale der Freiheit*, Tübingen 2008, s. 1–27.

středověku i reformace, které mohou posloužit též jako příklady vzájemné provázanosti obou období, i při proměnách nakládání s tradicemi (a jedna druhé se mohou dovolávat, být přece jen spíše ve volně řazeném kaleidoskopu nežli v jednom souvislém argumentačním řetězci), předvádí Leppin sílu svých znalostí (a v neposlední řadě též šíří svého záběru). A právě zde také vede explicitní a přímou debatu s názory jiných badatelů, v níž se vlastní koncepci pokouší teoreticky fundovat. Především ve třech textech, shromážděných v úvodním oddílu knihy.

Za poměrně nejzávažnější z nich snad lze označit třetí kapitolu, o „Wittenberské reformaci a procesu transformace kulturních polarit v institucionální“, jež se nejvíce blíží ucelenému, a přitom ne pouze tézovitému náčrtu (ani tak rozbíhavému jako v „Cizí reformaci“), jak tedy vlastně reformace ze středověku povstala (s. 31–68). Pro českého čtenáře je ostatně zajímavá i proto, že je do ní integrován také případ husitství (s. 45 a 50).

Ale ve výpovědní síle jí konkuruje i kapitola druhá, jež chce být příspěvkem do rozpravy „K historickému místu reformace“, přičemž obhajuje pojmový model transformace proti jiným termínům a metaforám (s. 17–29). Především proti takovým, z nich zaznívá, že se ti, kteří jich užívají, na dějiny ohlížejí a činí je tak „prehistorií“ toho, co následovalo (s. 18). Nesouvisí ovšem takový pohled s reálnou situovaností i sebeodbornějšího historika, ze které je žádoucí vydávat počet, ale stěží možné vystoupit, a musí snad *eo ipso* implikovat zkreslující teleologizaci?

Ani Leppin nepopírá, že tu jde o nesnadné hledání velmi křehké rovnováhy. Právě zde však vykládá i důvody, proč ho neuspokojuje ani představa emergence v podání Berndta Hamma – k němuž se jinak Leppin zná hned v předmluvě jako ke spřátelenému kolegovi a nejdůležitějšímu partnerovi v diskusi (VI), a v příslušné stati jeho návrh oceňuje jako propracovanější a příhodnější než jiné, protože počítá i s potencialitami středověku, jež se buď plně nerealizovaly anebo pokud ano, pak jinde než v protestantské reformaci.

Přesto se však ptá, co vlastně získá „historický popis převzetím přírodovědného modelu“. Vždyť působí-li v kontextu přírodních věd „neodvoditelné jevy a singularity“ překvapivě, „pro kulturně-dějinný přístup jsou zrovna ony normálním případem, zatímco regularity je třeba popisovat jen s velkou zdrženlivostí“ (s. 23). Leppin se proto domnívá, že i jím užívaný termín transformace v sobě všechny Hammovy důrazy již nese či je schopen je nést – a že potom vítězí svou větší jednoduchostí a zavedeností. A v tomto bodě se vposled shodl i s těmi, kteří své námitky vedli z jiných posic; společným jmenovatelem je vždy znovu přesvědčení o nadbytečnosti pojmu, který nepřináší nic, co by nešlo vystihnout i jinými prostředky. Včetně „pronikavých systémových změn“,

jež Leppin připouští (s. 26) – na rozdíl od Hamma se však příznačně vyhýbaje výrazu „systémový zlom“.

Reformace podle Kaufmanna

Thomas KAUFMANN

Der Anfang der Reformation. Studien zur Kontextualität der Theologie, Publizistik und Inszenierung Luthers und der reformatorischen Bewegung

(= Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, Bd. 67)

Tübingen, Mohr Siebeck 2018², XVIII + 676 s., ISBN 978-3-16-156327-0.

Geschichte der Reformation in Deutschland

Berlin, Suhrkamp 2016, 1038 s., ISBN 978-3-518-42541-1.

Erlöste und Verdammte. Eine Geschichte der Reformation

München, C. H. Beck 2017³, 508 s., ISBN 978-3-406-69607-7.

Vykoupení a zatracení. Dějiny reformace

(Z němčiny přeložil Jan Dobeš.)

(= Historické myšlení, sv. 83)

Praha, Argo 2020, 396 s., ISBN 978-80-257-3182-6.

Jak ale tedy situace vyhlíží z protilehlé strany, nakolik ji má reprezentovat Thomas Kaufmann? Zpřítomněme si ji i tentokrát prostřednictvím tří děl – přičemž můžeme zůstat právě u těch, jež Leppin uvedl ve své „Reformaci“ (taková sice byla celkem čtyři, ale stranou můžeme ponechat nejstarší, pocházející již z doby „předjubilejní“, a zároveň ušetřené výtek). O jejich předním významu není sporu; ten se počíná až při bližším hodnocení.

V obou vydáních Leppinovy knihy figuruje, s výtoku relativně mírnou, ale setrvalou, Kaufmannův spis o „Počátku reformace“, poprvé vydaný v první polovině reformační dekády, znovu a v opravené podobě však již po jejím ukončení. Z předchozí trojice Leppinových textů by mu přibližným pendantem byly „Transformace“, neboť v obou případech jde o soubor studií uveřejněných postupně a na různých místech a teprve dodatečně sjednocené. Posledně uvedený výraz přiléhá ovšem zřetelně více ke Kaufmannově knize, jež nevznikla tak, že by autor její části